

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND NOBILIMEA DIN HATEG ÎN CONFLICTUL DINTRE IOAN ZÁPOLYA ȘI FERDINAND DE HABSURG

La scurtă vreme după înăbușirea războiului țărănesc din 1514, oștile nobiliare maghiare sînt înfrînte de turci la Mohács, fapt ce atrage după sine dezmembrarea Ungariei. Între 1526 (anul victoriei otomane la Mohács) și mijlocul secolului al XVI-lea se agravează anarhia feudală, se intensifică luptele între grupările rivale prootomane și prohabsburgice și se produce efectiv scindarea regatului maghiar. Pentru tron luptau Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei și Ferdinand de Habsburg, primul fiind încoronat ca rege al Ungariei la Székesfehérvár în 10 noiembrie 1526, cel de-al doilea fiind ales rege al aceleiași țări de dieta de la Bratislava în 17 decembrie 1526. În această situație, fiecare dintre cei doi pretendenți a căutat un sprijin cît mai larg pe plan intern și extern. Cu ajutorul turcilor, Zápolya a ocupat efectiv tronul la 1529 și l-a deținut (cu intermitențe), în ciuda eforturilor potrivnice ale lui Ferdinand, pînă la moartea sa în 1540. Confruntarea îndelungată, diplomatică și militară, între cei doi rivali s-a produs mai ales în Transilvania sau în legătură cu Transilvania. În afara sprijinului lui Soliman Magnificul, Zápolya a mai făcut apel la regele Poloniei, fără rezultat favorabil, și la domnul Moldovei, Petru Rareș, ale cărui oști au și obținut victoria de la Feldioara în 22 iunie 1529 contra armatelor lui Ferdinand. După alte confruntări, în 1538, cei doi rivali au semnat la Oradea un tratat de pace prin care tronul rămînea lui Ioan Zápolya pînă la moarte, urmînd ca apoi Ungaria cu Transilvania să revină Habsburgilor. Dar sultanul în 1540 nu ține seamă de aceste aranjamente bilaterale și acordă tronul fiului nou născut al lui Zápolya, Ioan Sigismund. Faptul a declanșat reacția lui Ferdinand, hotărît să aplice stipulațiile tratatului de la Oradea, însă, în ciuda eforturilor depuse, Habsburgii nu vor dobîndi decît nord-vestul Ungariei pînă la Dunăre, centrul țării fiind transformat de armata turcă în august 1541 în pașalic pentru aproape 150 de ani. Cea mai avantajoasă situație au dobîndit-o Transilvania, Banatul și Partium, devenite principat autonom sub suzeranitate turcească, adică avînd un statut politic extern asemănător cu Țara Românească și Moldova, țări spre care noul principat va și gravita cu hotărîre în viitor.

Cu toată această tranșare a situației, Habsburgii vor continua presiunile pentru stăpînirea Transilvaniei. În decembrie 1541, văduva lui Zápolya, Isabella, mama și regenta minorului urmaș la tron, se vede în situația de a restitui coroana regală lui Ferdinand în schimbul unor domenii și subsidii (prin tratatul de la Gilău). Dar o stăpînire habsburgică efectivă în Transilvania a avut loc doar între 1551 și 1556, fără ca Poarta să recunoască *de iure* această realitate. În pofida unor noi încercări și vremelnice reușite de înstăpînire a austriecilor asupra Transilvaniei, principatul va rămîne în situația stabilită în 1541, adică de țară

autonomă sub suzeranitate, adesea nominală, turcească, pînă la finalul celui de-al XVII-lea secol¹.

Pe fondul acestor întîmplări cu largi implicații internaționale, se află însă situația internă a Transilvaniei, poziția claselor și categoriilor sociale locale, jafurile armatelor angajate în conflict, mărirea sau confiscarea unor averi, pustiirea unor ținuturi etc. Se știe, de pildă, că Ioan Zápolya a fost sprijinit în Transilvania mai ales de nobilimea mică și mijlocie, de orașenime, pe cînd Ferdinand de Habsburg a găsit suport cu precădere în marea nobilime, în magnați, în rîndul sașilor.

Studiul atent al unor documente din prima jumătate a secolului al XVI-lea, deși confirmă în linii mari asemenea afirmație generală, stabilește o serie de situații particulare și locale care nu se încadrează perfect în schemă, care evidențiază surprinzătoare motivații ori interesante meandre ale mentalităților.

Pînă pe la 1500, Țara Hațegului s-a menținut, în general, compactă sub raport social — economic, administrativ și etnic, păstrînd o individualitate deosebit de puternică². Nobilimea hațegană, de origine cnezială în cvasitotalitate, se integrase aproape complet modelului feudal apusean, chiar dacă, reușind pînă în jur de 1500 să cotracareze imixtiunile străine³, mai păstra ecouri ale acelei *forma mentis* răsăritene, mai frecventa monumente de cult ortodoxe⁴ și mai păstra nume tradiționale românești cu rezonanțe din epoca întemeietorilor de țară. Începutul veacului al XVI-lea, cu nesiguranța mai pronunțată, cu violența izbucnirilor țărănească de la 1514, cu insistențele unor mari nobili străini de a pătrunde în Hațeg ca stăpîni⁵, cu manifestările acute de anarhie feudală a găsit această nobilime, de condiție modestă în majoritate, nepregătită pentru asemenea frămîntări. Tendințe de instăpînire peste pămîntul vecinilor, cotropiri violente, răpiri pe cale legală, zălogiri oneroase, vînzări silite etc. s-au petrecut și în Hațeg, după obiceiul clasei nobiliare luată în ansamblul său, dar începutul secolului al XVI-lea modifică acest cadru local. Dacă lupta de la Mohács nu pare să fi avut ecou direct în acest district românesc sudic al Transilvaniei⁶, confruntarea dintre Ză-

¹ Despre lupta grupărilor rivale după 1526, vezi aspectele generale în *Istoria României*, v. II, București, 1962, p. 629—640; 931—938.

² Vezi, de ex. I. A. Pop, *Realități medievale românești în Țara Hațegului reliefate prin analiza diplomatică a unor documente din secolele XIV—XV*, în „Acta Musei Napocensis”, 1982, XIX, p. 87—92.

³ Idem, *Încercări de imixtiune în Țara Hațegului în secolul al XV-lea*, în „A.I.I.A. Cluj-Napoca”, 1982, XXV, p. 51—52.

⁴ În acest sens e semnificativă zestrea Ancii Sărăcin din Sălaș, de la începutul sec. XVI. Vezi M. Barabás, *Megyercei János kolozsi főesperes*, în „Erdélyi Múzeum”, 1907, 24, p. 129—130.

⁵ Ex. Barnaba Belay, Blasius de Bethlen, Ștefan Bradach de Lodomerz ș.a. Arh. Națională Maghiară, Budapesta, Dl. 62991, 62988 (în continuare A.N.M.). Arh. Statului din Slovacia, Bratislava, fond. Révay, fam. Kendeffy, fasc. 87, fasc. 2, nr. 2; copie microfoto la Arh. Statului din București, fond microfilme, rola 25/Cehoslovacia, cadrul 71. (în continuare A.S.S.).

⁶ Chiar oastea Transilvaniei (deci și eventualii hațegani participanți), pornind țirziu, n-a putut interveni în bătălia de la Mohács. Vezi I. Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumați și a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526)*, în „Studii. Revistă de istorie”, 1967, tom. 20, nr. 2, p. 23—24.

polya și Ferdinand, mai ales cînd a atins forme violente, a influențat situația nobilimii hașegane.

Opțiunile acestei pătri suprapuse, cnezime devenită parțial nobilime (cu precădere mică nobilime), au gravitat mereu spre puterea centrală, căreia i-a oferit sprijin împotriva tendințelor centrifuge ale marii nobilimi și împotriva pericolului extern în schimbul recunoașterii stăpînirilor sale. Așa s-a întîmplat cu Sigismund de Luxemburg⁷, cu Iancu de Hunedoara⁸, cu Matia Corvinul ș.a. Acum, după lupta de la Mohács, situația era mult mai complexă: în locul unui singur suveran erau doi, care pretindeau deopotrivă ascultare și sprijin pentru întărirea puterii centrale și eliminarea adversarilor, în locul unui singur dușman extern — Poarta, apar cel puțin două pericole serioase și concomitente, anume Turcia lui Soliman cel Mare și Austria habsburgică, chiar dacă din ambele părți se fac promisiuni tentante de respectare neștirbită a așezămintelor țării. Imediat după 1526 era dificil de bănuît care partidă va ieși buritoare și ce se va întîmpla efectiv cu Transilvania, țară cu pronunțată individualitate în regatul maghiar și cu orientare spre zonele românești extracarpătice. Totuși Ioan Zápolya, ca fost voievod al Transilvaniei, s-a bucurat de mai mult sprijin local, mai ales din partea păturilor mijlocii și inferioare ale nobilimii din răsăritul regatului. Nobilimea hașegană în ansamblu, cu unele excepții semnificative, a înclinat și ea spre partidă celui încoronat la Alba Regală. O dovadă în acest sens este scrișoarea din 27 noiembrie 1528, adresată de autoritățile din Orăștie celor din Sibiu, în care se spune între altele că toți hașeganii s-au orientat spre partidă lui Ioan Zápolya (... *comitatus Hatzcag omnino declinasse in partes Ioanni Zapoliani*) și că l-au ales dintre ei pe Ioan de Săcel, ca purtător al acestei opțiuni⁹. De altfel, există și antecedente în acest sens încă de pe vremea cînd Ioan Zápolya era doar voievod al Transilvaniei. Spre pildă, la 1517, Cîndea și Danciul, fiii lui Ladislau, răposatul preot al românilor din Șerel (*presbytero valacho*), au cerut înaintea voievodului împărțirea între ei a bunurilor din Șerel și Rîușor¹⁰. Conform unui document de la 1521, se știe că *nobilis et egregius dominus* Andrei Cîndreș a fost răpus cu viclenie, apărînd cauza voievodului Ioan Zápolya, în conflictul pe care acesta l-a avut cu secuii. Documentul mai spune că acest nobil hașegan a fost înhumat în sanctuarul conventului dominican din Sighișoara și că, pentru rugăciuni și slujbe, fratele său, Ioan Cîndreș, a promis amintitei instituții eclesiastice doi cai valorînd peste 50 de florini, un veșmînt de purpură venețiană cu prețul de 100 florini

⁷ K. G. Gündisch, *Cnezii români din Transilvania și politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în vol. „Ștefan Mateș la 85 de ani”, Cluj-Napoca, 1977, p. 235—237.

⁸ Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, 1957, VIII, nr. 1—4, p. 25—67.

⁹ Kemény J., *Diplomatarium Transylvanici Supplementum*, vol. VI, p. 137—138. Vol. manuscris se află la Bibl. Academiei R.S.R., Cluj-Napoca, arhiva istorică, cota provizorie mss. A. 123.

¹⁰ Hurmuzaki—Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/3, București, 1892, p. 268—269, nr. 207.

și un altul ornat cu flori de aur.¹¹ Această stare materială înfloritoare (demonstrată de generoasa cinstire postumă a fratelui) concordă întru totul cu rangul social al acestui Ioan Cindreș de Riu de Mori, invitat la 17 octombrie 1526 să participe între fruntașii partidei zapolyene la încoronarea și confirmarea noului rege (*per novum regem et principem nostrum curabimus roborari facere*)¹². Dar despre Ladislau More (sau Ficior), originar din Ciula Hațegului, știm că încă de la 1527 i-a fost necredincios lui Zápolya. Așa, de pildă, din două documente emise la 24 martie¹³ și la 8 septembrie 1527¹⁴, se știe că Ioan Zápolya l-a dăruit pe Grigore Pesthyeny de *Marthonos, magister curie nostre*, cu târgurile (*oppidos*) *Balazenthmyklos* și *Wasarhel*, din comitatul Solnoe, confiscate, printre alții, și de la infidelul Ladislau More de *Chwla*. În alt document, din 7 iunie 1527, sînt pomenite necredința și trădarea lui Ladislau More și Emeric Kende (Cindea) — și cel din urmă originar din Hațeg — ale căror proprietăți (enumerare acum în următoarea formă și localizare: *Bala* și *Zenthmyklos* din comitatul Heves, *Zenththamas, Naghpo* și *Kyspo* din Solnocul Exterior și *Wasarhel* din comitatul Cenad) sînt dăruite tot lui Grigore Pesthyeny¹⁵. Același personaj din *Marthonos* primește de la Ioan Zápolya în 14 iunie 1527 alt act, prin care beneficiază de părți din posesiunile *Wasarel, Paros* și *Koppanth* din comitatul Cenad, foste ale lui Ladislau Ficior de Ciula și ale familiei sale, alăturați partidei ferdinandiste¹⁶. În sfîrșit, la 11 septembrie 1527 e consemnată iarăși trădarea lui Ladislau More alături de Emeric Kende, fapt pentru care regele Ioan îi privează de alte posesiuni, anume *Wry* și *Geumrew* (comitatul Pesta), date aceuiași beneficiar — Grigore Pesthyeny¹⁷. Explicația poziției pro-austriece — discordante în raport cu a majorității hațeganilor — a lui Ladislau More și Emeric Kende trebuie căutată parțial și în situația deosebită dobîndită de familiile lor, desprinse dintre localnicii sud-transilvăni și ridicate (mai ales familia More) în rîndul marilor familii nobiliare ale regatului, beneficiare ale unor înalte demnități administrative, militare și eclesiastice, precum și ale unor întinse posesiuni în afara Transilvaniei. Așa, de pildă, despre Ladislau More se știe dintr-un document de la 1526 (care cuprinde o listă de înalți demnitari laici și eclesiastici rămași în viață după bătălia de la Mohács) că era „mare stolnic regal” (*magnifico Ladislao More de Czula, dapiferorum regionum magistro*)¹⁸.

¹¹ Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J., *Egyháztörténelmi emlékek a Magyarországi hitújítás korából*, I (1520—1529), Budapesta, 1902, p. 50—51, nr. 50.

¹² *Ibidem*, p. 289, nr. 279.

¹³ A.S.S., Bratislava, fond. Révay, fam. Kendeffy, acta cronologica, fasc. 87, fasc. 2, nr. 11; microfoto..., cadrul 156.

¹⁴ *Idem*..., nr. 11; copie microfoto..., cadrul 157.

¹⁵ *Idem*..., nr. 13; copie microfoto..., cadrele 163—164.

¹⁶ *Idem*..., nr. 12; copie microfoto..., cadrele 159—160. Unele localizări din acest șir de documente sînt aproximative sau greșite. Localități cu numele *Bala*, *Zenthmyklos* (*Balazenthmyklos*) cu variante există în comitatele Heves și Solnocul Exterior, care, de altfel, au hotar comun. *Wasarhel* și *Koppanth* sînt în comitatul Cenad, iar *Paros* este probabil o coruptelă a scribului de la *Raros*, tot în Cenad. Cf. Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. I. Budapesta, 1890.

¹⁷ A.S.S., Bratislava..., nr. 13; copie microfoto..., cadrele 161—162.

¹⁸ Bunyitay V.ș.a., *op. cit.*, p. 296, nr. 287.

În același loc e pomenit între cei scăpați cu viață din amintita luptă și Nicolaus Olahus: *venerabili et egregio Nicolao Olach, archidiacono Comaromiensi, secretario regio et reginali* etc. Tot Ladislau More, în 1528, primea din partea unui demnitar turc niște scrisori în sîrbește (*lingua rasciana scriptas*), legate de raporturile lui Ioan Zápolya cu sultanul și de consolidarea poziției fostului voievod al Transilvaniei cu ajutor turcesc¹⁹. Peste un an, în 1529, ca o compensare față de pierderile de posesiuni suferite în 1527 din partea lui Zápolya, Ladislau More e confirmat de Ferdinand în stăpînirea abăției cisterciano-benedictine de la *Gotho* (comitatul Posega)²⁰. Important este faptul că în acest act din 9 iunie 1529, nobilul de origine hațegană (era fiul nobilului român Vlad de Ciula)²¹ apărea drept consilier al regelui Ferdinand (*Ladislai More de Chwla, consiliarii nostri*). Pomenit altă dată ca ban al Bosniei, acum consilier regal, cu un frate episcop de Cinci-Biserici (Pécs), căzut în lupta de la Mohács și afirmat ca un adevărat umanist al vremii sale (e vorba de Filip More)²², Ladislau Ficior dovedește, prin cariera sa, înalta poziție atinsă de unele familii desprinse din mediul românesc transilvan (este și cazul lui Nicolaus Olahus, numit secretar al curții regale la recomandarea aceluiași prim umanist român, Filip More, care deținuse, la rîndu-i, anterior această funcție de secretar al curții²³). Ca mărturie a opțiunii lui Ladislau More pentru Habsburgi, alte documente, de după 1530, pomenesc despre distrugerea bunurilor sale de către oamenii lui Zápolya²⁴.

O poziție asemănătoare cu a lui Ladislau More și Emeric Cîndea, a avut Ladislau din familia Cîndreștilor de Rîu de Mori (fratele pomeniților Ioan și Andrei Cîndreș), și el foarte bogat și influent. Amănunte în acest sens cuprinde un document emis la Buda în 1 mai 1530, prin care Ioan Zápolya răsplătește serviciile credinciosului său Sigismund Lancz de Carei (*Karol*), dăruindu-i posesiunile și părțile posesionate foste ale răposatului *Ladislau Kenderessy de Malomvyz* anume Subcetate (*Varallia*), Sîntămărie Orlea (*Bodogffalwa*), Reia (*Reya*), Sînpetru (*Zenthpetherfalwa*), Cîrnești (*Kernyesd*), Ostrov (*Oztowd*), Rîu de Mori (*Malomvyz*), Găureni (*Gewreni*), Suseni (*Zyzen*), Valea (*Walya*), Sibîșel (*Sebyssel*), Ohaba (*Ohaba*), Nucșoara (*Nuxora*), Galați (*Galacz*), Fizești (*Physzecz*), Unciuc (*Onczok*), Federi (*Fedeer*), Ponor (*Ponor*), Saar, Pocen, Băuțar (*Palla*), Bucova (*Bokowa*) și Pocești (*Poczsed*) toate în comitatul Hunedoara districtul Hațeg, alături de *Warsan, Kenderes, Kyswarsan, Aranyas, Apathy, Gyure, Gewmzeh Laskod, Philep și Olczowa* din comitatul Szabolcs²⁵. Motivul confiscării posesiunilor lui Ladislau Kenderessy este trădarea față de Ioan Zápolya, în condițiile în care el „factioni germanice adhessiset, eamque contra nos et auctoritatem nostram pro virili

¹⁹ *Ibidem*, p. 376, nr. 384.

²⁰ *Ibidem*, p. 467, nr. 471.

²¹ I. Drăgan, *Diplomatul și umanismul de origine română Filip More din Ciula (1470?—1526)*, în „Apulum”, 1983, XXI, p. 185.

²² *Ibidem*, passim.

²³ *Ibidem*, p. 188.

²⁴ Bunyitay V.ș.a., *op. cit.*, II (1530—1534), p. 198—199, nr. 177, p. 341, nr. 306.

²⁵ Géresi K. *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, III (1491—1600), Budapest, 1885, p. 181—182, nr. 102.

sua fovi-se per hecque notam perpetue infidelitatis ac crimen lese maiestatis nostre palam incurrisse...“.

Poziția lui Ladislau Kenderessy (diferită față de cea a fraților săi, Ioan și Andrei), Ladislau More, Emeric Cîndea și a altora nu distonează prea mult, în ciuda faptului că nobilimea și cnezimea comitatului și cetății Hunedoara vor fi de partea lui Zápolya în momentele hotărîtoare. La început, mulți nobili au oscilat între cei doi „regi“, căutîndu-l pe cel mai influent, pe cel capabil să le aperse mai bine privilegiile. Aceasta cu atît mai mult cu cît, pînă în deceniul patru al secolului XVI, domeniul (vecin cu Țara Hațegului) al Hunedoarei s-a aflat în stăpînirea lui Gheorghe de Brandenburg și a fost supus oficial, ca și Sibiul și Făgărașul, partidei austriece²⁶.

De altfel, în 1527—1528 situația era destul de incertă și instabilă. Pe de o parte, mișcarea din părțile Lipovei și ale Timișului condusă de Iovan Nenada („Omul Negru“)²⁷, pornită inițial contra turcilor, dar dobîndind ulterior caracter de clasă, este legată, într-un fel și de Țara Hațegului. În aprilie 1527, Iovan, care fusese partizanul lui Zápolya, se orientează spre Ferdinand și pătrunde prin Poarta de Fier a Transilvaniei prădînd în Hațeg; „... totusque exercitus ipsius Tzar Iwan in Haczak existit cuncta depredans, universos Walachos comitatus Hwnyadiensis in predam convertisse...“, după cum spune un document epistolar din 15 mai 1527 adresat de voievodul Transilvaniei bistrițenilor²⁸. Pe de altă parte, ceea ce n-a reușit Iovan pentru partida ferdinandistă, adică supunerea Transilvaniei, încearcă să facă, cu mai mult succes și cu alte mijloace, trimisul de la Viena, Gheorghe Reichersdorffer, care cîștigă teren pentru austrieci în Ungaria și în voievodat. Atît de serioasă a fost această acțiune, încît în primăvara lui 1528 Zápolya s-a refugiat în Polonia, de unde a revenit numai la sfîrșitul anului, sprijinit de turci și de forțe sîrbești și s-a stabilit la Lipova²⁹. Adevărata consolidare a fostului voievod transilvan se va produce însă mai ales după sprijinul efectiv și substanțial dat de Petru Rareș prin oștile victorioase la Feldioara ale vornicului Grozav (22 iunie 1529).

În asemenea împrejurări nu mai este de mirare că un grup de *nobiles maiores et potiores* din districtul Hațeg (Ladislau Kendeffy, Ioan Sărăcin — *Zerechen*, Ladislau și Dumitru Săcel — *Zachol* și Nicolae de Tuștea — *Thustha*), la care se adaugă *universitas nobilium districtus Haczok*, precum și *universitas keneziorum* din pertinențele interioare ale cetății Hunedoara se adresează în 1528 spre rezolvarea unei pricini de moștenire lui Gh. de Brandenburg³⁰, partizanul austrieșilor. Faptul nu ne mai surprinde, știind dificultățile prin care a trecut partida lui Zăpo-

²⁶ Pataki I., *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973, p. XXVIII—XXXI.

²⁷ Vezi Gh. Duzînchevici, *Despre mișcarea condusă de țarul Iovan (1526—1527)*, în „Studii. Revistă de istorie“, 1956, tom. 9, nr. 6 și V. Curticăpeanu, *Pe marginea studiului „Despre mișcarea condusă de țarul Iovan (1526—1527)” de Gh. Duzînchevici*, în „Studii. Revistă de istorie“, 1957, tom. 10, nr. 1.

²⁸ Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV/1. București, 1911, p. 296—297, nr. 541.

²⁹ Pataki I., *Domeniul Hunedoara...*, p. XXVII—XXVIII.

³⁰ *Ibidem*, p. LXVII.

Iya în 1527—1528. După schimbarea balanței, adică mai ales după biruința moldovenilor asupra oștilor lui Ferdinand, lucrurile par mai clare: Ioan Zápolya, mai stăpîn pe situație, răsplătește iarăși pe credincioși și pedepsește pe nesupuși. Astfel, la 4 mai 1530, la cîteva zile după ce confiscase posesiunile infidelului Ladislau Kenderessy din comitatele Hunedoara și Szabolcs, Ioan Zápolya în urma cererii hațeganilor Ioan de Sălas, în numele doamnelor Milița, soția lui Nicolae Kendeffy și Antonia, precum și a lui Ioan, fiul nobilului Mihail Sărăcin de Sălas, confiscă necredinciosului inveterat (*notorium infidelem nostrum*) Caspar Horwath de Wyngharth posesiunea Șoimuș (*Solmos*) și o dăruiește suspomeniților³¹. În același an 1530, la 27 octombrie, sînt iarăși consemnate două din personajele actului precedent, anume Nicolae Kendeffy de Rîu de Mori cu soția sa Milița (*Milijca*) alături de un oarecare Sigismund de Pazthoh, răsplătiți de regele Ioan pentru credința și serviciile aduse cu toate bunurile și drepturile de stăpînire ale lui Ioan, fiul răposatului Ștefan Bradaach de Orăștie, alăturat lui Ferdinand și facțiunii germane³². Sigismund de Pazthoh era fiul lui Dominic, a cărui soție Anastasia făcea parte din familia Ungur de Nădăștia³³, familie înrudită la rîndul său cu Arceștii din Densuș. Ștefan Brandach era și el rudă prin căsătorie cu această familie din Densuș, deoarece soția lui, doamna Veronica, era sora lui Ioan Arca și fiica lui Ladislau Arca³⁴. Atît Sigismund de Pazthoh cît și Ștefan Brandach, uzînd mai ales de dreptul femeilor (*quarta filialis*), se străduiau să devină efectiv stăpîni ai unor posesiuni hațegane. Aderarea la una sau la alta din cele două tabere rivale era, în concepția lor, și un prilej de a-și realiza sau consolida stăpînirile.

Un document din 1531 consemnează iarăși confiscarea moșiilor nobilului Ladislau Kenderessy pentru alăturarea acestuia la facțiunea lui Ferdinand. De data aceasta este vorba de părțile de moșie din Rîu de Mori, dăruite de Zápolya credinciosului său Paul de Bircea³⁵. La introducerea în stăpînire s-au înfățișat mai mulți împotrivoritori, între care și Sigismund de Carei (reprezentat de cnezul său Moysu — Moise), care primise el însuși cu un an înainte posesiunile lui Ladislau Cîndreș, dar, ocupat fiind cu serviciile aduse regatului, nu putuse intra efectiv în stăpînirea bunurilor din comitatul Hunedoara. Pînă la urmă, Sigismund de Carei, va trebui să se mulțumească cu ceea ce primise în comitatul Szabolcs, tot pe seama necredinței hațeganului Ladislau Cîndreș.

În 1532, la 12 aprilie, nobila doamnă Milița, soția lui Nicolae Kendeffy a apelat la voievodul Transilvaniei, Ștefan Bathory, în legătură cu posesiunile din comitatul Hunedoara confiscate de la Ioan Bradach de Orăștie și dăruite de rege ei și altor nobili³⁶. Peste disputa dintre cei dăruiți, care voiau să-și delimiteze clar la teritoriu părțile lor, se su-

³¹ A.S.S., Bratislava..., nr. 17; copie microfoto... cadrele 173—174.

³² Idem... nr. 16; copie microfoto... cadrele 171—172.

³³ A.N.M., Budapesta, Dl. 29590; A.S.S. Bratislava..., nr. 5; copie microfoto..., cadrul 76.

³⁴ A.N.M., Budapesta, Dl. 29590.

³⁵ Hurmuzaki-Densușianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II 4 București, 1894, p. 3—6, nr. 3 și Kemény J., *op. cit.*, p. 171—176.

³⁶ A.S.S., Bratislava..., nr. 18; copie microfoto... cadrele 175—176.

propune în acest caz lunga confruntare între această neobosită Milită și mama sa Veronica, pentru stăpînirea unor părți din Densuș și Grădiște (azi Sarmizegetusa).

Obiect de dispută continuă să fie și bunurile lui Ladislau Kenderessy, în care fuseseră implicați deja Sigismund de Carej și Paul de Bircea. În 1533, celor doi li se adaugă Sigismund de Săcel, cu soția sa de-a treia, Ana, nobila doamnă Lucia, soția lui Ladislau Kertenesi de Samson, odinioară văduva lui Ioan Kenderes și Ladislau Kendeffy de Riu de Mori³⁷. Cu toții cer a patra parte din drepturile posesionare și bunurile lui Ladislau Cîndreș, fratele lui Ioan Cîndreș, deși documentul mărturisește mai departe că aceste posesiuni și bunuri le stăpînea Ladislau, fiul lui Paul de Bircea, care le primise de la rege „per notam infidelitatis eiusdem quondam Ladislai Kenderes, quam ob Ferdinandiana factioni adhesionem...“.

În 1536, același Ioan Zápolya dăruiește pentru credință și supunere lui Gaspar, Balthasar, Nicolae, Francisc, Ioan și Mihail Kendeffy, fiii, ca și Anei, Frusinei și Barbarei, fiicele lui Ladislau Kendeffy, porțiuni din moșiile Bretea (*Berekthe*), Măceu (*Macho*) și Plopi (*Plop*) din Țara Hațegului³⁸. Oameni de mărturie ai regelui sînt pomeniți Ioan de Rîu Bărbat și Francisc sau Caspar Mușină (*Marsina*) de Răchitova. Vecinii și megieșii care s-au înfățișat la punerea în stăpînire a Cîndeștilor sînt Ștefan de Silvașul de Jos, Nan de Silvas, Ion Rudeanu din Bretea (*Juon Rudyan*) și Simion Pitić din Bretea (*Simeony Pythyka*), iar în termenul legal de trei zile n-au apărut împotrivorii.

Actul dovedește că bunăvoința lui Ioan Zápolya s-a revărsat deopotrivă și asupra copiilor lui Ladislau Cîndea, într-o vreme cînd regele era destul de puternic în Transilvania (chiar domeniul Hunedoarei ajunsese din 1534 în mîinile lui Zápolya³⁹), cînd documentele emise de el nu erau contestate, cînd capitlul, oamenii de mărturie și ceilalți nobili hațegani dădeau cu promptitudine curs poruncilor suveranului. Dar moartea lui Ioan Zápolya în 1540 a redeschis acut luptele abia potolite și a reactivat „partidele“ adverse. Conform tratatului de la Oradea din 1538, tronul Ungariei ar fi trebuit să revină lui Ferdinand, dar Soliman cel Mare nu admite asemenea soluție, transformă Ungaria centrală în pašalic și Transilvania cu Banatul și Partium în principat autonom vasal turcilor (1541). Gheorghe Martinuzzi, episcopul-vistier, numit guvernator al Transilvaniei de către turci, încearcă din nou să ofere, contra unor substanțiale avantaje, Transilvania lui Ferdinand. Isabella, văduva lui Zápolya cere ajutor sultanului, care trimite grabnic în octombrie 1550 armate dinspre Buda, Seghedin și Semendria, poruncind lui Ilie Rareș și Mircea Ciobanul să-și treacă și ei corpuri de oaste peste Carpați. Oastea organizată de Martinuzzi a respins atacul turcesc, devenit repede prilej de intervenție pentru imperiali, care-și impun între 1551—1556 dominația asupra Transilvaniei. A fost un reviriment puternic al partidei germanice, care s-a întărit, a trecut la răzbunări, cotropiri, uzurpări etc. Despre nobilii

³⁷ Kemény J., *op. cit.*, p. 203—206.

³⁸ Hurmuzaki — Densușianu, *op. cit.*, II 4, p. 105, nr. 53.

³⁹ Pataki I., *Domeniul Hunedoara...* p. XXXIII.

hațegani, nu știm deocamdată decât puține lucruri privind atitudinea lor în noile circumstanțe. Doar un document din 10 august 1551, dat la Viena, pare să arunce oarecare lumină. Prin acest act, Ferdinand de Habsburg scrie lui Gh. Martinuzzi despre meritele și credincioasele servicii ale lui Ioan Kendeffy de Riu de Mori, răsplătit pentru 15000 de florini cu cetatea Geoagiu (*Algyogh*) și cu posesiunile Glod (*Glod*), Almașu Mare (*Nagy Almas*), Nădăștia (*Nadasthya*), Baișa (*Balsa*), Ardeu (*Erdeufalva*), Băciia (*Bakanya*), Homorod (*Homorod*), Roșcani (*Roskan*), Tebea (*Chyb*), Bozeș (*Bozos*), Renghet (*Rengeth*), Mada (*Mada*), Mermezeu-Văleni (*Nyromezeu*), Techereu (*Thekereu*), Almașu Mare (*Rethekalmas*) Voia (*Woie*), Poiana (*Pojana*), Porcurea — Vălișoara (*Porcure*) și cu porțiuni din Cigmău (*Chykmo*) și Almașu Mic (*Kisalmas*), toate în comitatul Hunedoara și foste ale lui *Lazarus Kwn*⁴⁰. Acest Ioan Kendeffy, beneficiarul atîtor posesiuni din partea lui Ferdinand, este același personaj care, la 1536, era dăruit împreună cu frații și surorile sale cu moșiile Bretea, Măceu și Plopi de către Ioan Zápolya, drept răsplată a credinței lor, dar mai ales a tatălui lor, Ladislau Kendeffy. Documentul din 1551 este însă interesant și sub alte aspecte: el nu se mărginește să consemneze laconic și stereotip meritele și credința lui Ioan Cîndea de Riu de Mori, ci vorbește pe larg despre evenimentele de interes general în care acesta a fost implicat; se spune că pe cînd dușmanii lui Ferdinand au pătruns în țara Transilvaniei (*rebelles nostros in regno nostro Transilvanie*), anume armata voievodului Țării Românești (*exercitus vayvode Transalpinensis*) și armata turcă în frunte cu pașa de la Buda și cînd unii dintre credincioși scăpau sau se gîndeau să scape cu fuga, în fața cetăților Lugoj și Caransebeș, foste în mîna dușmanilor, Ioan Cîndea a luptat cu curaj spre a le readuce la credința și supunerea partidei austriece. În continuare, este arătată și pricina confiscării bunurilor lui Lázár Kun, secuiul, care și-ar fi trădat patria și suveranul intrînd în legătură și fiind de ajutor moldovenilor și muntenilor, trecuți în toamna anului 1550 peste munți, în Transilvania: „... idem Lazarus Kwn, tempore irruptionis Moldavorum in dictum regnum nostrum Transilvanie prescripto autumnno facte, iisdem Moldavis et Valachis contra iura et libertatis dicti regni nostri Hungarie ac patrie sue totiusque prefati regni nostri Transilvanie detrimentum, vidualia administrasse et cum ipsis conversatus ac eis in perniciem patrie auxiliatus fuisse, per hocque secundum decreta eiusdem regni nostri Hungarie in notam infidelitatis incurrisse dicitur...”.⁴¹ Se remarcă ajutorul dat de secui transalpinilor, ca un precedent pentru alte fapte asemănătoare ce vor urma în finalul secolului XVI. Apoi, sub alt aspect, Transilvania e numită *regnum*, ca și Ungaria, fapt ce-i subliniază individualitatea și caracterul de stat distinct într-un document emis chiar de Ferdinand. Altă observație ar fi aceea că, față de tendințele expansioniste austriece, Transilvania e apărată de voievozii de peste Carpați, „apărare” care, deși e poruncită de Poartă, corespunde mai mult cu interesele de dezvoltare proprie ale acestei țări. De altfel, încă înainte de căderea Budei și fără amestecul turcilor, stările Transilvaniei căutau (la

⁴⁰ Kemény J., *op. cit.*, vol. VII, p. 17—19 (Cota provizorie la Bibl. Acad. Cluj-Napoca este mss. A. 124).

29 august 1540) din proprie inițiativă sprijinul muntean și moldovan, din moment ce în dietă cer să se trimită „soli la domnii voievozi ai Moldovei și Țării Românești și să li se propună chiar acestor domni și voievozi prietenia acestei țări a Transilvaniei”⁴¹. Generoasa ofertă putea fi determinată desigur și de teama unor intervenții transalpine în Transilvania (cum se întâmplase nu cu mult timp în urmă), dar și pentru a contracara prin unitate stăpânirea lui Ferdinand, care amenința să fie reală, acum după moartea lui Ioan Zápolya.

Documentul de la 1551 confirmă încă o dată că Lugojul și Caransebeșul inclinau spre turci ca soluție în alternativa „turci sau austrieci”. Pe de altă parte, aceeași opțiune o au și păturile de jos din sud-vestul Transilvaniei și din Banat, mai ales că turcii promit supușilor eliberarea din iobăgie. Martinuzzi remarcă faptul că aceste promisiuni sînt crezute, căci țărani sînt ținuți în mare opresiune de către stăpîni⁴². Pentru unii nobili acest amănunt, deloc neglijabil în cadrul forței psihologiei colective, va fi fost destul motiv de trecere spre partida ferdinandistă. Dacă mai ținem seamă și de faptul că nobilii hațegani (și hunedoreni, în general) erau constrînși la 1550—1551 să dea tribut turcilor⁴³, înțelegem și mobilurile, parțiale măcar, care l-au determinat pe Ioan Cîndea să ignore orientarea politică paternă, sprijinindu-l pe Ferdinand.

La capătul prezentării și analizei acestui șir de documente, se poate conchide că, în ansamblu, nobilimea hațegănă a inclinat în momentele hotărîtoare ale confruntării spre facțiunea lui Ioan Zápolya. Motivele sînt desigur multiple și nu totdeauna ușor de cunoscut, dar între ele trebuie să se afle fosta calitate a lui Zápolya de voievod al Transilvaniei, de om al țării în raport cu Ferdinand, care era un străin; apoi încoronarea oficială solemnă a lui Zápolya la Székesfehérvár ca rege, în comparație cu alegerea lui Ferdinand de către o dietă fără legătură cu Transilvania reprezenta o ascendență sub aspect moral și juridic pentru cel dintîi; de asemenea, deși Zápolya era susținut de turci, el nu venea să domnească în numele acestora și pentru ei, nu era *dintre* turci, în timp ce Ferdinand nu numai că era susținut de o putere străină, dar era cel mai important exponent al acestei puteri care amenința anihilarea completă a individualității Transilvaniei; hațeganii, apropiați geografic de Țara Românească și avînd strînse raporturi cu zonele extracarpătice, aveau în față exemplul conservării relative a autonomiei, a instituțiilor proprii, chiar în condiții de apăsătoare suzeranitate turcească, suzeranitate care promitea să fie mai mult nominală în Transilvania. Prezența trupelor austriece aducea pentru voievodat o situație de supunere completă, care putea fi evitată prin neacceptarea lui Ferdinand. Desigur că aceste argumente și altele încă nu i-au împiedicat pe unii nobili hațegani, mai ales cei ieșiți din cadrele locale și ajunși la mari demnități în Ungaria, să adere la tabăra germanică (ex. Ladislau More, Emeric Kende, Ioan Kende, Ladislau Kenderessy ș.a.), în speranța dobîndirii unor avantaje superioare. Alții au oscilat ori au ezitat în adoptarea unei poziții ferme, fiindcă și sortii de iz-

⁴¹ *Istoria României*, II..., p. 932.

⁴² Hurmuzaki — Densușianu, *op. cit.*, II/4, p. 605, nr. 381.

⁴³ *Ibidem*, p. 548—550, nr. 342.

bîndă ai celor două facțiuni erau schimbători: la început părea mai puternic Zápolya, dar stăpîn peste domeniul Hunedoarei, vecin cu Țara Hațegului și întins peste o parte a acesteia (tîrgul Hațegului), era un ferdinandist — Gh. de Brandenburg; apoi Ioan Zápolya a fost nevoit să fugă în Polonia; mai tîrziu s-a încheiat tratatul de la Oradea, care a însemnat oarecare liniște pînă după 1540, cînd luptele reîncep; în 1550—1551, balanța inclina iarăși spre Habsburgi, în momentul serviciilor oferite de Ioan Cîdea lui Ferdinand.

Cu toate aceste meandre, în poziția de ansamblu, dominantă a nobilimii hațegene trebuie să vedem o încercare de conservare a statutului său social-economic, de diminuare a imixtiunilor străine în vechiul district românesc și o contribuție la conservarea individualității Transilvaniei, devenite de la jumătatea secolului al XVI-lea principat autonom sub suzeranitate otomană, situație similară cu regimul politic extern al celorlalte două țări românești.

IOAN AUREL POP